

НАПРЯМ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА РЕЛОКАЦІЯ: НОВІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-115>

CRIMINAL LAW AND RELOCATION: NEW CHALLENGES IN EXTRAORDINARY LEGAL REGIMES

Alessia-Stefania ILIES

*Student of Western University «Vasile Goldis» Arad , Faculty of Law
Arad, Romania*

Relocation, whether voluntary or forced, poses significant challenges for criminal law, especially in extraordinary contexts such as conflicts, political crises or natural disasters. Key issues include jurisdiction over crimes committed by displaced persons, extradition and the criminalization of migration. In emergency regimes, strict measures can affect the fundamental rights of migrants and refugees.

Effective international cooperation and proper law enforcement are needed in the context of global resettlement to maintain a balance between security and the protection of human rights.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-493-4-116>

ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ДО РФ ЯК ФОРМА ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Андрій АНДРУШКО

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Примусове переміщення дітей, що належать до національної, етнічної, расової або релігійної групи, до іншої групи, вчинене з наміром повністю або частково знищити цю групу, визнається геноцидом відповідно до п. «е» ст. II Конвенції про запобігання злочину

геноциду та покарання за нього і п. «е» ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Насильницька передача дітей з однієї групи до іншої визнана однією з форм геноциду і в національному кримінальному законодавстві (п. 5 ч. 1 ст. 442 КК України).

Ця форма геноциду, що первісно була складовою розробленої Рафалом Лемкіним концепції культурного геноциду, полягає не лише у фізичних чи психологічних травмах, що їх унаслідок таких дій можуть зазнати діти, а й у нефізичному знищенні певної групи шляхом її асиміляції, руйнування її культурної ідентичності, розпаду соціальних структур. Як відомо, культура будь-якої спільноти передається через нові покоління: діти вбирають у себе мову, звичаї, традиції, релігію, цінності та уявлення про світ. Коли дітей примусово переміщують, відриваючи їх від рідної культури, вони втрачають можливість переймати її, а згодом передавати елементи цієї культури своїм нащадкам. Примусово асимільовані в іншій культурі діти забувають про своє походження, забувають рідну мову, традиції, все те, що визначає їх приналежність до певної групи. З огляду на це можна стверджувати, що ця форма геноциду може мати довготривалі наслідки для самого існування певної групи, адже вона спрямована на знищення її майбутнього.

Відомо, що під час Другої світової війни політику, спрямовану на насильницьке переміщення дітей з окупованих територій, проводила нацистська Німеччина. У 1935 році в складі Головного управління СС з питань раси і поселень була створена організація Лебенсборн, яка, серед іншого, займалася примусовим переміщенням до Німеччини дітей із слов'янських народів для їх германізації. В рамках цієї програми діти, які були визначені як потенційно «расово чисті» або з можливим «арійським походженням», відправлялися до спеціальних установ, де їх виховували в нацистському дусі, насаджували їм німецьку мову та культуру. Метою такої політики було створення нової нації шляхом відбору «расово чистих» дітей, відривання їх від їхніх коренів і культури та подальшої асиміляції¹.

На жаль, подібна політика не залишилась у далекому минулому. Неодноразові випадки примусового переміщення українських дітей з окупованих територій до РФ були зафіксовані від початку російської агресії в 2014 році. Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році масштаби такої практики значно зросли. За цей період українські діти в рамках так званої «евакуації» з окупованих територій Донецької, Луганської, а згодом Херсонської та Запорізької областей, а також у рамках «відправки в табори», «оздоровлення» та «диспансеризації» потрапили не тільки до інших окупованих територій України та різних регіонів Росії, а й до таборів на території Білорусі. Станом на 15 травня 2024 року депортованими та/або примусово переміщеними вважаються

---

¹ Clay C., Leapman M. (1995). *Master race: the Lebensborn experiment in Nazi Germany*. London: Hodder & Stoughton. 211 p.

19546 українських дітей. Однак точну кількість вивезених до росії та Білорусі українських дітей встановити дуже складно. Вказана вище цифра відображає лише ту кількість депортованих та/або примусово переміщених на тимчасово окуповані території України дітей, про яких відомо державі Україна. Встановлення відповідних фактів ускладнене обмеженням доступом до окупованої території, відсутністю доступу до території рф, а також систематичними відмовама представників росії надати інформацію про депортованих та примусово переміщених дітей². Здебільшого це діти-сироти з інтернатів та інших соціальних установ, а також діти, розлучені з батьками під час бойових дій або чий батьки загинули чи зникли безвісти.

Після початку повномасштабного вторгнення значно зросла кількість зафіксованих випадків насильницької передачі українських дітей у російські сім'ї (такі випадки мали місце і до 2022 року – з моменту окупації Кримського півострова). При цьому відомі випадки зміни імен, по батькові та прізвищ, а також місця народження дітей, незважаючи на їх спротив³. Системного характеру набуло нав'язування українським дітям громадянства рф. Вочевидь, такі дії спрямовані на унеможливлення повернення цих дітей до України та на повне розірвання їхнього зв'язку з українською національною групою⁴. Важливими інструментами асиміляції дітей стали також їх русифікація (навчання російською мовою за російською освітньою програмою, заборона спілкуватися, читати та листуватися українською мовою), нав'язування російського світогляду та системи цінностей (змушування дітей співати гімн росії, проведення уроків та бесід «патріотичного виховання», нав'язування їм «правильної» версії історії, зокрема виправдовування так званої «СВО», називання окупації українських земель «відновленням історичної справедливості»), мілітаризація дітей (проведення «уроків мужності», на яких прославляють «подвиги» російської армії, написання «листів підтримки» для російських військовослужбовців, висловлення їм вдячності за «освобожденіє» українських земель, заохочення вступати до «Юнармії») тощо⁵.

Як зазначається у спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації із забезпеченням прав дитини в умовах збройної агресії проти України, рф впливає на ідентичність таких дітей в трьох вимірах: когнітивному (знання про себе, як про українців, про свій народ, про українську культуру, історію

---

² Переопилени. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації із забезпеченням прав дитини в умовах збройної агресії проти України. С. 11 / Омбудсман України. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/pereopileni-sistemna-rosijska-politika-znishchennya-ukrayinskoyi-identichnosti-ditej-ombudsman-prezentuvav-specialnu-dopovid

³ Там само. С. 13–16.

⁴ Там само. С. 17–19.

⁵ Там само. С. 20–36.

та мову, про відмінності між народами); емоційно-ціннісному (те, що викликає відчуття приналежності до ідентичності; росіяни пропонують дітям відчуття страху і сорому за українську ідентичність, яке можна формувати середовищем, законодавством та практикою); поведінковому (втрата навички говорити і спілкуватися, писати українською мовою, вивчати історію, знати й шанувати свята та традиції родини та країни, читати книжки свого народу)⁶.

Російська влада неодноразово виправдовувала свої дії необхідністю евакуації українських дітей із зони бойових дій. Однак такі твердження є безпідставними. У статті 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року чітко визначено як у виняткових випадках можна переселяти або депортувати цивільне населення, зокрема дітей. По-перше, окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, тільки якщо це необхідно для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами воєнного характеру. По-друге, проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. По-третє, особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території⁷. Є підстави стверджувати, що РФ порушила всі ці вимоги. Так, зокрема, необґрунтованим є посилення на необхідність забезпечення безпеки населення стороною конфлікту, яка сама ж є основним джерелом цієї небезпеки. У Конвенції йдеться про евакуацію населення до найближчих безпечних територій (як правило, в межах окупованої території), а не вглиб території держави-окупанта. Так само грубо протирічить вимогам Конвенції практика передачі вивезених дітей у російські прийомні сім'ї, розміщення дітей в «таборах перевиховання», їх асиміляція, надання їм російського громадянства. Крім того, Росія, всупереч нормам міжнародного права, жодного разу не погоджувала гуманітарні коридори для вивезення українських дітей на підконтрольну Україні територію. Навпаки, відомі випадки, коли російські військові прямо перешкождали виїзду дітей у регіони, що контролюються Україною⁸.

Попри намагання російської влади видати вивезення українських дітей за «евакуацію» чи «оздоровлення», є всі підстави стверджувати, що насправді мало місце примусове їх переміщення з метою подальшої асиміляції. Наявні дані при цьому дозволяють стверджувати, що примус

---

⁶ Там само. С. 7–8.

⁷ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

⁸ Назарова Н. Чому ордер на арешт Путіна видали саме за підозрою у депортації українських дітей / BBC News Україна. 28 березня 2023 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-65088348>

далеко не завжди пов'язаний із застосуванням насильства чи погрозами його застосування. Найчастіше йдеться про використання умов окупації, постійних обстрілів, дитячої уразливості, створення атмосфери страху через українську ідентичність. Навіть у тих випадках, коли батьки або законні опікуни добровільно дають дозвіл на відправлення дітей до таборів чи «на лікування», їхня справжня воля спотворена через пануючу на окупованих територіях атмосферу примусу й страху. У спеціальній доповіді омбудсмана слушно підкреслюється, що ще більше занепокоєння викликає становище дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та тих дітей, чий батьки або законні опікуни загинули під час повномасштабного вторгнення, адже згоду на переміщення таких дітей, всупереч нормам міжнародного гуманітарного права, дають очільники установ, розміщених на окупованій території, які призначені окупаційною владою⁹.

Необхідно зазначити, що майже із самого початку системній російській практиці примусового переміщення дітей на територію росії надано юридичне підґрунтя. Назву лише ключові документи. 24 квітня 2019 року путін підписав указ № 183 «Про визначення в гуманітарних цілях категорій осіб, які мають право звернутися із заявами про прийняття до громадянства російської федерації в спрощеному порядку» (до таких категорій, звісно, були віднесені громадяни України з тимчасово окупованих рф територій). 12 листопада 2019 року російський президент підписав федеральний закон № 368-ФЗ «Про відкликання заяви, зробленої при ратифікації Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I)». 8 грудня 2020 року путін підписав пакет законів, що встановлювали пріоритет конституції рф над нормами міжнародного права. 5 березня 2022 року президент росії підписав указ № 94 «Про в'їзд до рф іноземних громадян та осіб без громадянства з території ЛНР, ДНР та України», яким в'їзд до рф з тимчасово окупованих росією територій дозволявся з будь-якими наявними документами. 30 травня 2022 року путін підписав указ № 330 про внесення змін до указів 2019 року, у якому визначалася спрощена процедура надання російського громадянства українським дітям-сиротам або особам, які залишилися без піклування батьків. 26 грудня 2022 року путін підписав указ № 951 «Про деякі питання набуття громадянства російської федерації», в якому визначався спрощений порядок прийняття до громадянства рф жителів окупованих територій Херсонської та Запорізької областей України. 27 квітня 2023 року

---

⁹ Переопилени. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації із забезпеченням прав дитини в умовах збройної агресії проти України. С. 13 / Омбудсман України. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/pereopileni-sistemna-rosijska-politika-znishchennya-ukrayinskoyi-identichnosti-ditej-ombudsman-prezentuvav-specialnu-dopovid

російський президент підписав указ № 307 «Про особливості правового становища окремих категорій іноземних громадян та осіб без громадянства в рф», у якому передбачено, що українці на тимчасово окупованих територіях, які вирішили зберегти громадянство України, можуть жити там до 1 липня 2024 року, після чого їх можуть депортувати. 4 січня 2024 року путін підписав указ № 11 «Про визначення окремих категорій іноземних громадян та осіб без громадянства, що мають право звернутися із заявою про прийняття до громадянства російської федерації», в якому, серед іншого, йдеться про надання громадянства українським дітям-сиротам та дітям, які залишилися без батьківського піклування, рішенням президента рф без урахування вимог федерального законодавства (при цьому заяву про прийняття до громадянства рф можуть подати навіть керівники російських організацій, в які влаштовано цих дітей).

Як відомо, 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт президента рф путіна та уповноваженої при президентові рф з прав дитини львової-белової. Вказані особи підозрюються у воєнному злочині – незаконному переміщенні дітей з окупованих територій України до рф. Дійсно, незаконна депортація або переміщення людей визнається воєнним злочином (ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту Міжнародного кримінального суду). Водночас, як зазначалося вище, є підстави для кваліфікації таких діянь як геноциду. Вочевидь, основною відмінністю між цими діями є мета їх вчинення: геноцид у розглядуваній формі передбачає мету повного або часткового знищення певної групи шляхом її асиміляції, руйнування її культурної ідентичності, тоді як воєнний злочин полягає у передбачених міжнародними договорами порушеннях законів і звичаїв війни без специфічної мети знищення такої групи (приміром, якщо такі дії вчиняються з метою використання дітей як живого щита). Водночас наявні дані дозволяють дійти висновку, що примусове переміщення українських дітей до рф є формою геноциду українського народу. Про це свідчить цілий ряд фактів: надання відповідній практиці серйозного юридичного підґрунтя, примушування дітей до набуття громадянства рф, знищення інформації про їх українське походження шляхом зміни імен та прізвищ, насадження переміщеним дітям російських цінностей та російського світогляду, а в підсумку – перевиховання їх у «нових російських громадян». Все це вказує на системність і спланованість дій російської влади, метою яких є знищення національної ідентичності вивезених з окупованих територій України дітей.